

Et flisegulv fra teglens barndom

Af Birgit Als Hansen

Da kunsten at brænde teglsten kom her til landet omkring midten af 1100-årene, fik man ikke blot en holdbar og let håndterlig bygningssten, men også et materiale, der egnede sig fortrinligt som gulvbelægning. Mange kirker har utvivlsomt fået udskiftet nedslidte gulve af mørtel, marksten eller ler med et munkestensgulv, og enkelte fund af gulvfliser fra teglens første tid viser, at man tidligt har eksperimenteret med anvendelsen af det nye materiale. Ved midten af det følgende århundrede opstod der en masseproduktion af glaserede teglstensfliser med indstemplet plante- og dyreornamentik i lavt relief. Nationalmuseet har gennem årene fået en stor og righoldig samling af disse smukke relieffliser fra 12- og 1300-årene, der efter fundmængden at dømme må være fremstillet i betydelige mængder.

Hovedparten af fliserne stammer fra Sjælland, hvor selv beskedne landsbykirker har haft flisegulve, der kunne måle sig med det bedste i udlandet fra samme periode. Dette gælder især for de tidligste relieffliser, heriblandt en række store rektangulære fliser fra anden halvdel af 1200-årene af så fremragende teknisk og kunstnerisk kvalitet, at noget tilsvarende ikke findes i det europæiske flisemateriale, og det har gennem mange år været en gåde, hvorfra denne fornemme sjællandske flisekultur var inspireret (fig. 1-3).

De store teglstenskirker i Sorø og Ringsted synes at

være centralt placeret i denne sammenhæng. Mange af de flisetyper, der findes i landsbykirkerne, er også repræsenteret i fundmaterialet fra disse to kirker, og i Sorø er der håndgribelige beviser for en produktion i form af sammenbrændte fliser fundet under udgravning af en teglovn (1). I samlingen i »Saxos celle« findes der endvidere nogle uglaserede fliser med for svagt indstemplet ornamentik, der også må opfattes som kasseret materiale fra en flisefremstilling.

Sorø har dog næppe været det eneste produktionssted. Fliser trykt med de samme træstempler, der er brugt i Sorø, findes som nævnt i Ringsted kirke og i landsbykirkerne over store dele af Sjælland. Tager man datidens vanskelige transportforhold i betragtning, må det formodes, at en del af produktionen er foregået lokalt med lånte flisestempler og tilkaldte håndværkere, der forstod sig på kunsten at lave fliser.

For nogle år siden blev der fundet rester af et flisegulv i Sorø kirke af en helt anden karakter og af betydelig ældre dato end de masseproducerede relieffliser. Gulvet, der ved et heldigt tilfælde var bevaret foran den oprindelige trappe til højkoret, blev afdækket i 1970, da alterskranken skulle fornyes. Nationalmuseet foretog en undersøgelse på dette centrale sted i kirken, hvor afskrifterne af Sorø kirkes middelalderlige gravkatalog angiver, at biskop Absalons broder Esbern Snare og flere andre medlemmer af Hvide-slægten



Fig. 1. Glaseret gulvflise fra Herlufsholm kirke (NM 2, mus. nr. 21406). Ornamentet er indstemplet med en stor træplade. Mål 1:4.



Fig. 3. Glaseret gulvflise fra Store Tårnby kirke (NM 2, mus. nr. D 8562). Mål 1:4.



Fig. 2. Glaseret gulvflise fra Alsted kirke (NM 2, mus. nr. D 8562). Mål 1:4.

skulle ligge begravet (2).

Mod øst blev udgravningen naturligt afgrænset af resterne af den oprindelige kortrappe, der strakte sig tværs over korsskæringsfagets østlige del knap en meter vest for den nuværende trappe (fig. 4). Foran den gamle trappe blev der afdækket en række murede begravelser. Langt den fornemst udstyrede fandtes i kirkens midtakse, hvor gravkataloget angiver, at Esbern Snare er gravlagt. Den svagt trapezformede grav med afrundet hovedrum var meget omhyggeligt udført og havde som den eneste en inderkiste af bly (3). Den bevarede gulvflade på ca. 190 × 90 cm dækkede det eneste område foran kortrappen, der ikke var berørt af begravelser. Mod nord var gulvet gennembrudt ved anlæggelsen af den grav, der rummede de jordiske rester af Esberns søn Niels Mule, som ifølge gravkataloget ligger ved sin faders højre side, medens graven

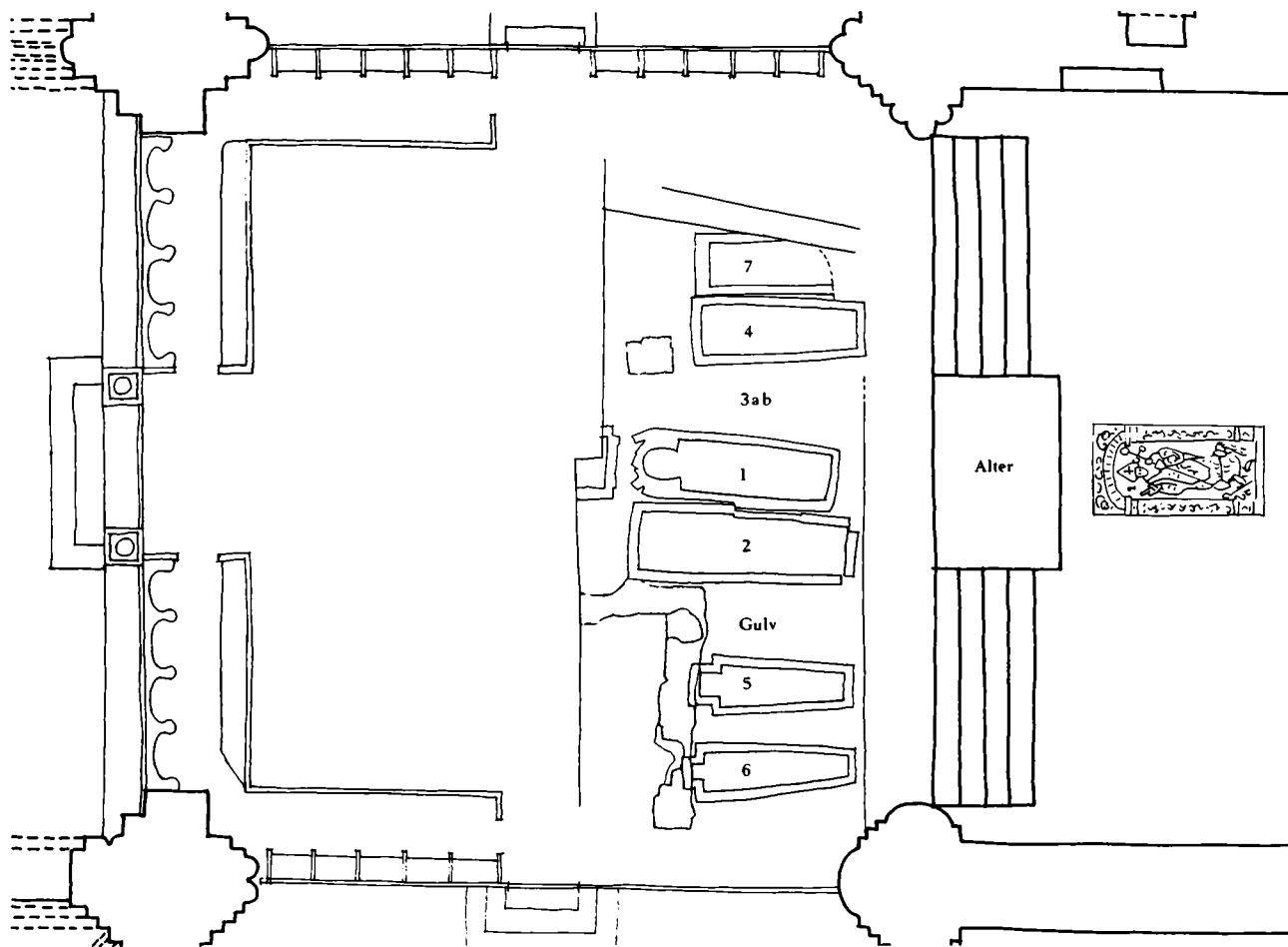


Fig. 4. Plan af korsskæringsfaget i Sorø kirke med murede grave foran den oprindelige kortrappe. 1: Esbern Snare. 2: Niels Mule. 3: To barnegrave (tidligere Absalon Bålg²). 4: ? 5: Esbern Snerling. 6: Johannes Marsk. 7: Kong Oluf? Mål 1:100.

syd for gulvfladen skulle rumme Niels Mules søn Esbern Snerling.

Gulvfliiserne var lagt i kalkmørtel direkte oven på et afretningslag, som også fandtes under kortrappens

murede fundament. Uheldigvis var forbindelsen mellem gulv og trappe afbrudt, idet der uvist hvornår var gravet en ca. 30 cm bred rende langs trappens forkant. Flisegulvet er utvivlsomt kirkens første og må i hvert fald have eksisteret, da man begyndte at anlægge gravene foran trappen, hvoraf den ældste er Esbern Snares fra 1204. Enhver form for gravmarkering i overfladen var forsvundet, men ved nordsiden af Esbern

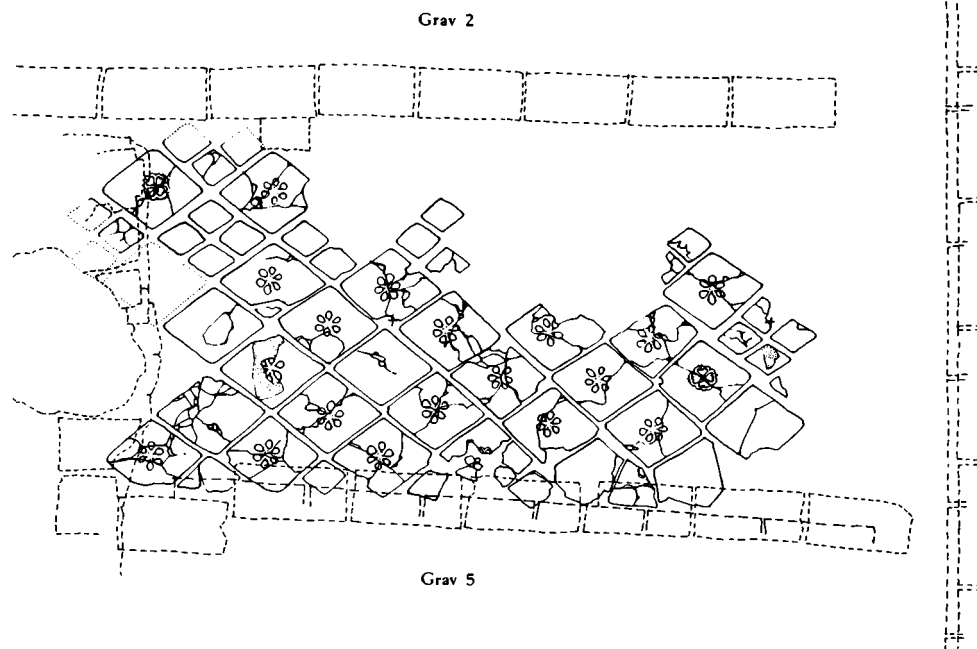


Fig. 5. Flisemosaik foran korttrappen mellem Niels Mules og Esbern Snerlings grave. Mål 1:20.

Snerlings grav fra 1233 var flere af fliserne omlagt, således at gulvfladen afgrænsedes efter en ret linie, hvad der kunne tyde på, at gulvet var retableret op mod en ligsten eller måske blot mod en afvigende gulvbelægning af teglsten eller fliser, der har angivet gravens placering (4).

Gulvet, der må betegnes som et flisemosaikgulv, var lagt af rhombeformede fliser i to størrelser med en side på henholdsvis 18 og 9 cm. De små fliser lå fire og fire sammen, så de dækkede et areal svarende til een stor, og det enkle mønster var dannet ved at indramme en gulvflade af store fliser med kæder af småfliser (fig. 5-

6). Man har dog ikke ladet sig nøje med at lægge stenene i mønster, men yderligere udstyret de store fliser med indstemplede motiver i form af firpas og seksbladede rosetter (5).

Fliserne er fremstillet af rødt murstensler, der er æltet omhyggeligt og magret med mere finkornet materiale end det, man normalt ser i munkestenene, der ofte indeholder småsten og andre urenheder. Tykkelsen er omkring 3 cm, men både med hensyn til tykkelse og format er der så store variationer, at der ikke kan have været anvendt forme til fremstillingen. Undersiden er dækket af et tyndt lag fine sandskorn, og man må forestille sig, at det bløde ler er anbragt på et sandet underlag og rullet ud til en plade af nogenlunde jævn tykkelse, som så er skåret op i de ønskede former. Flisernes kanter er senere trimmet med kniv



Fig. 6. Flisemosaikgulv foran kortrappen set fra vest.

og skåret skråt af mod undersiden. Denne detalje genfindes på næsten alle de senere formstrøgne fliser og har betydning, når stenene lægges i kalkmørtel, idet den skrå kant giver plads for mørtel mellem de enkelte fliser, så disse bindes bedre til underlaget.

Overfladen har været dækket af en klar blyglasur, som nu er næsten afslidt. Kun i ornamenternes dybest indstemplede partier får man indtryk af det fede blan-

ke glasurlag, som fremtræder med en mørkebrun farvetone over det rødbrændte ler. Den jævne og dækkende teglglasur er i modsætning til keramikglasuren en våd glasur. Det vil sige, at blyforbindelsen er opslømmet i en lervælling og påført de forglødede sten med en kost eller bred pensel. Denne teknik har man mestret fra første færd inden for teglbrændingen, og det kan undre, at den overhovedet ikke har haft afsmittende virkning på pottemagerhåndværket, hvor glaserede lervarer tilsyneladende først begynder at optræde ved midten af 1200-årene (6).

Fundet af teglmosaikgulvet foran kortrappen kaster nyt lys over en række løsfundne fliser fra Sorø kirke med forskellige geometriske former, der utvivlsomt har været lagt i mønstre og indgået i gulvflader af lignende karakter. Billedet af kirkens tidligste gulv suppleres af en iagttagelse, der blev gjort i 1957 under genåbningen af Absalons grav i højkoret. Her var et lille parti af mørtelunderlaget for et flisegulv bevaret. Fliserne var borte, men aftrykkene efter de enkelte sten stod tilbage i mørtelen og viste en gulvflade, der har bestået af fliser formet som rhomber og smalle parallelogrammer lagt i et meget raffineret fletværksmønster (7). Der kan således ikke være tvivl om, at Sorø kirke allerede i slutningen af 1100-årene har haft et gulv af samme karakter som de rigt varierede teglmosaikgulve, der kendes fra udlandet i det 12. og 13. århundrede, hvor gulvfladen deles op i mindre felter, og fliser med forskellige geometriske former er lagt i mønstre, der veksler fra felt til felt. Gulvet i Sorø må dog være et tidligt eksempel på glaserede mosaikfliser. Ganske vist optræder der gulve af grøn-, sort- og brunglaserede fliser i Frankrig allerede i anden fjerdedel af det 12. århundrede, men glaserede teglmosaikgulve bliver først almindelige i det øvrige Europa og i England hen mod midten af det 13. århundrede (8).

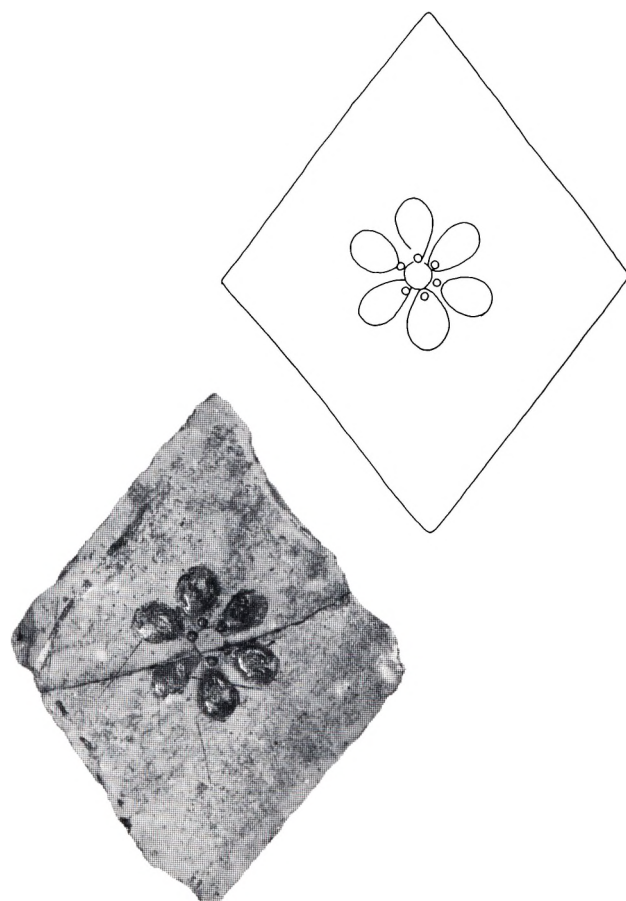


Fig. 7. Rhombeformet glaseret flise fra mosaikguld foran kortrappen (NM 2, mus. nr. D 178 og 273/1970). Mål 1:4.

De små rosetter og firpas på mosaikgulvets rhombeformede fliser er en usædvanlig detalje på et gulv, hvor den synsmæssige virkning beror på, at fliser med forskellige former danner et mønster, der opfattes som en helhed. Motiverne er præget ned i flisernes overflade med små træklodser, hvis kanter undertiden har efterladt et aftryk i den bløde leroverflade. En nøjere undersøgelse af disse stempelafttryk viser en sammen-

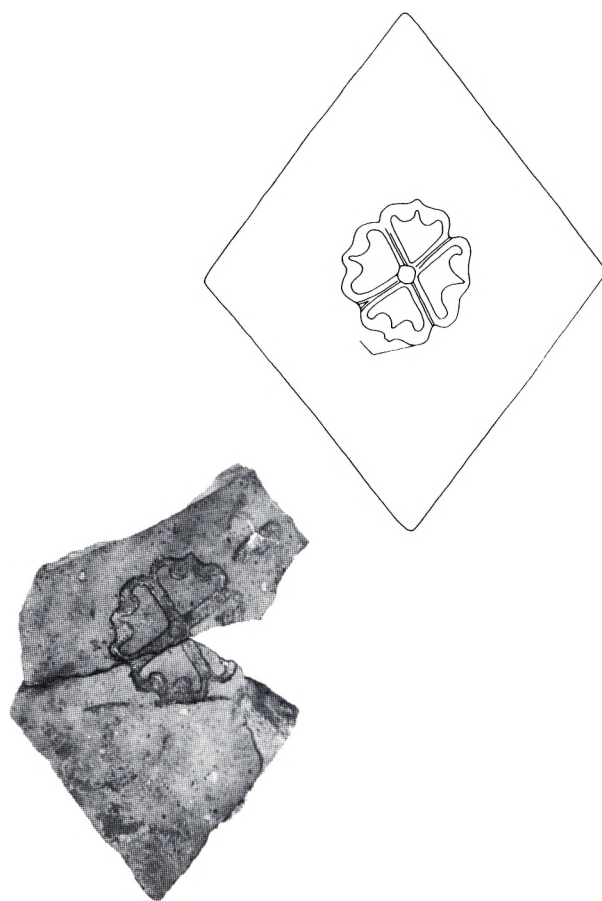


Fig. 8. Rhombeformet glaseret flise fra mosaikguld foran kortrappe (NM 2, mus. nr. D 178 og 279/1970). Mål 1:4.

hæng mellem mosaikgulvets fliser og nogle store ornamenterede fliser fra Sorø kirke, der har en overfladisk lighed med de tidligere omtalte rektangulære relief-fliser, men er af en ejendommelig primitiv og eksperimenterende karakter (fig. 9-11). De store flisers uensartede tykkelse gør det rimeligt at antage, at disse er skåret ud af lerplader på samme måde som mosaikfliserne, som de i øvrigt ikke adskiller sig fra i henseende

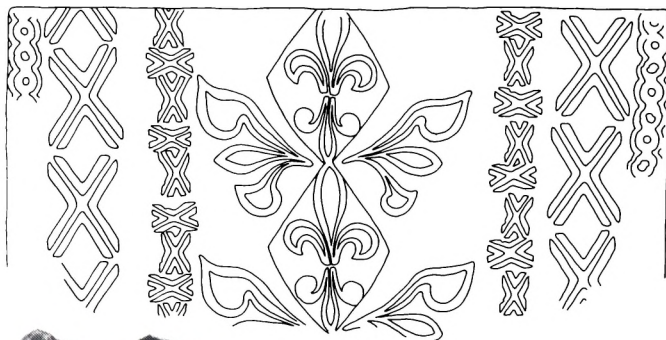


Fig. 9. Glaseret gulvflise med »småstempelornamentik«, præget med flere små træstempler. Adskillige brudstykker blev fundet under udgravningen 1970 (MN 2, mus. nr. D 283-289/1970). Mål 1:4.

til gods og glasur. Overfladen er dækket af ornametik; men i modsætning til de senere relieffliser, hvor motivet er præget med en enkelt, stor træplade, har man her anvendt en række små stempler, hvoraf de længste måler 8-9 cm. Ved at indridse hjælpelinier i lerfladen har det været muligt at holde nogenlunde styr på motiverne, der ellers er komponeret på fri hånd. To af fliserne (fig. 9 og 10), der som det centrale motiv har en lilje flankeret af blade, giver ved den lidt tilfældige afskæring af langsiderne det indtryk, at de er fremstillet i lange baner, som siden er skåret i passende stykker. Medens disse to fliser har fortløbende de-

korationer med en bort langs siderne, har den tredje (fig. 11) et midtfelt indrammet af dekorationer præget med to forskellige stempler. Det store med fletværksmotiv genfindes på flisen fig. 10, og det lille korsformede stempel er anvendt på flisen fig. 9, hvor man har forsøgt at variere motivet ved at dreje hvert andet stempelaftryk en kvart omgang.

Det er i den noget tilfældige sammenhobning af midtfeltets motiver på flisen fig. 11, forbindelsen til mosaikgulvet findes. Den sløjfe-lignende figur på langsides midte er trykt med det samme stempel, som er anvendt til det lille firpas på de rhombeformede fliser (fig. .), blot er træstempelt beskåret, således at to modstillede blade er fjernet. Det vil sige, at man

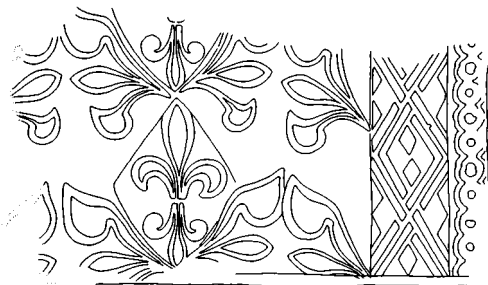


Fig. 10. Glaseret gulvflise med småstempelornamentik. Indsendt fra Sorø kirke i 1878 (NM 2, mus. nr. D 1323). Mål 1:4.

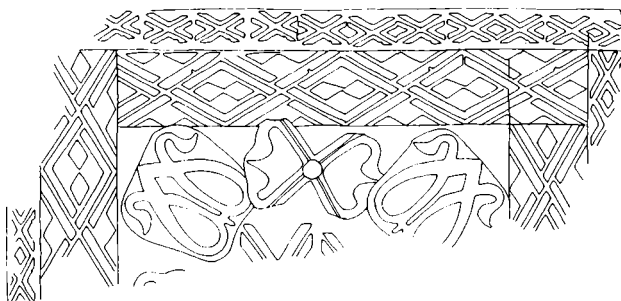


Fig. 11. Glaseret gulvflise med småstempelornamentik. Fundet under udgravning 1970 (NM 2, mus. nr. D 291/1970). Mål 1:4.

på dette tidlige tidspunkt – sideløbende med produktionen af mosaikfliser – har eksperimenteret med en fremstilling af store fliser med indstemplede dekorationer. Flisernes overflader er slidte, og der er ikke tvivl om, at de har været brugt som gulvsten. Måske har de indgået i den oprindelige gulvflade som borter mellem felter af mosaikfliser, men det kan også tænkes, at de har været anvendt som en markering af grave i gulvfladen.

Der er grund til at tro, at mosaikgulvet foran kortrappen blev så ødelagt ved kirkens brand i 1247, at det måtte opgives. På mange af fliserne var der skorper af smeltet bly; og en ca. 30 cm bred, mørkfarvet bræmme tværs over gulvfladen, der tydede på stærk lokal opvedning af stenene uden tilgang af ilt, kan

muligvis være forårsaget af nedstyrtet brændende tagtømmer. En del af de store fliser med småstempelornamentik havde ligeledes kager af smeltet bly på oversiden, og flere af disse brudstykker blev fundet i et fyldlag sammen med andet materiale, der havde været udsat for stærk varme – heriblandt splintret vinduesglas og delvis smeltede blyprodukter.

Ved kirkens genopbygning har man måttet udskifte store dele af gulvet, og nu var der ikke længere tale om individuelt fremstillede fliser, men om en rationel produktionsform, hvor fliserne blev formet og strøget som munkesten og motivet indstempelt med en enkelt, stor træplade. Disse nye masseproducerede relieffliser må hurtigt være blevet en efterspurgt vare. De findes som tidligere nævnt også i Ringsted, hvor Sct. Bendts kirke er under genopbygning nogenlunde samtidig med Sorø efter en brand i 1241 samt i talrige landsbykirker. Lidt efter lidt trænger nye flisetyper frem, og der opstår produktioner mange steder på Sjælland, hvor tiden fra 1250 til 1350 har været en blomstringsperiode for fliseindustrien.

Meget tyder på, at denne nye industri, der er så forunderlig perfekt fra begyndelsen, er opstået i Sorø. Her har teglbrændingen gamle rødder og en tradition for at hente inspiration udefra, men også for at eksperimentere og gå egne veje. De store relieffliser, hvis lige ikke findes andetsteds, er stort set en forbedring og rationalisering af en teknik, man mestrede i forvejen. Sandsynligvis har man fået nye impulser fra udlandet, men man har også daglig haft sine egne tidligere produkter for øje, og det er en nærliggende tanke, at en række af teglindustriens smukkeste frembringelser er udsprunget af denne kombination.

Fig. 12. Parti af flisemosaikgulvet fra Sorø kirke udstillet i Nationalmuseet 2. afdelings samling. (D 178/1970). ▶



Noter

1. Venligst meddelt af Tage E. Christiansen.
2. Udgravningsberetning af Hans Stiesdal findes i Nationalmuseet, 2. afdelings arkiv.
3. Hans Stiesdal: Ligger neden for sin broders grav. Skalk 1970, nr. 6, s. 3-8.
4. Under udgravningerne i Tvis kloster blev der fundet to murede grave, der var markeret i overfladen med munkesten lagt i sildebensmønster. Torben Skov: Tvis kloster – en foreløbig orientering om prøvegravningen i 1978. Holstebro Museum. Årsskrift 1978, s. 41-54.
5. Gulvet blev optaget og er indgået i Nationalmuseets samling, Mus. nr. D 178/1970. Et parti på 90 × 90 cm blev konserveret i 1979 af Ruth Frandsen og er nu udstillet i rum 23.
6. Mogens Bencard og Else Roesdahl: Dansk middelalderlertøj 1050-1550. 1972. Niels-Knud Liebgott: Keramik fra vikingetid og middelalder. 1978. Samme: Dansk møntdateret keramik ca. 950-1450. 1978. Claes Wahllöö: Keramik 1000-1600 i svenska fynd. 1976.
7. Denne oplysning skyldes Elna Møller, som venligst har stillet sine skitser og notater til min rådighed.
8. Hiltrud Kier: Der mittelalterliche Schmuckfrassboden. Düsseldorf 1970.
Christopher Norton: Les carreaux de pavage du Moyen Age de l'abbaye de Saint-Denis. Bulletin Monumental. T. 139-II. p. 69-100. Paris 1981.
Elisabeth S. Eames: Medieval Tiles. A Handbook. London 1968. Samme: Catalogue of Medieval Lead-Glazed Earthenware Tiles. London 1980.